

ANDRZEJ NADOLSKI

PRACE WYKOPALISKOWE
W CZERMNIE NAD HUCZWĄ, POW. TOMASZÓW LUBELSKI,
W 1952 R.

A. W wyniku narady, która odbyła się w Hrubieszowie w sierpniu 1952 r., na początku kampanii terenowej poświęconej badaniom Grodów Czerwieńskich, zdecydowano się na rozpoczęcie próbnych prac wykopaliskowych na grodzisku w Czermnie nad Huczwą. Czas, jaki można było przeznaczyć na te prace, był bardzo krótki, nie przekraczał 5 tygodni. Z tym stanem rzeczy musieliśmy się poważnie liczyć przy zaplanowaniu badań, ponieważ należało starać się o uzyskanie w ciągu tych mniej więcej 30 dni roboczych maksymalnego zasobu wiadomości o eksplorowanym obiekcie.

W związku z tym jako podstawowy cel do zrealizowania wysunięto chronologizację osadniczego zespołu czermieńskiego, próbę wstępnego określenia jego treści kulturowej i społecznej oraz poznania warunków, w których zalegają materiały zabytkowe. Z tych założeń wyciągnięto następujące wnioski:

1. Należy przeprowadzić badania wykopaliskowe we wnętrzu grodziska, które niewątpliwie stanowiło najwyższy w hierarchii społecznej element całego zespołu osadniczego.

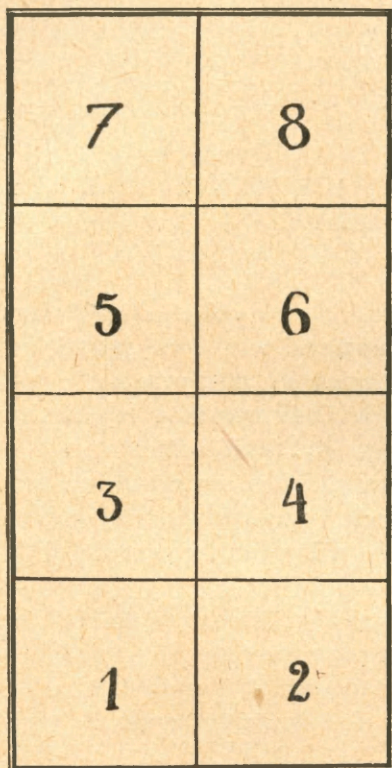
2. Należy bezwzględnie dotrzeć do powierzchni calca, a więc ze względu na ograniczony czas prowadzić wykop o możliwie niewielkiej powierzchni.

3. Należy usytuować wykop w takim punkcie grodziska, w którym możemy się spodziewać elementów szczególnie ważnych dla osiągnięcia zamierzonych celów.

4. Wykorzystać jako pomocnicze sondáže wkopy rabunkowe poczynione na grodzisku przez amatorów-archeologów.

5. Badania wykopaliskowe winny być uzupełnione intensywnymi poszukiwaniami powierzchniowymi na obszarze Czerмна i w jego sąsiedztwie.

B. Wykop o powierzchni 5×10 m (por. plan 1) wytyczono we wnętrzu grodziska tuż u podnóża wałów. Położenie to podyktowane było przypuszczeniem, że tu właśnie natrafimy na najsilniejsze ślady osadnictwa, które w okresie funkcjonowania grodu skupiało się zwykle właśnie przy wewnętrznej ścianie głównego pasa umocnień.

Plan 1. Numeracja działek w wykopie na terenie grodziska w Czermnie w r. 1952. Skala 1:100

Samego wału postanowiliśmy nie naruszać. Wprawdzie wnętrze jego mogło dostarczyć szczególnie cennych danych do ustalenia chronologii, a zwłaszcza kolejnych etapów rozwoju Czerwienia, ale przy znacznych rozmiarach tamtejszego nasypu wałowego istniała obawa, że kopiąc w jego obrębie w ciągu pozostającego do naszej dyspozycji czasu nie zdołamy osiągnąć stropu calca, a zarazem uzyskać pełnego przekroju przez wszystkie warstwy kulturowe grodziska.

W czasie robót w Czermnie stosowano zasady ustalone dla wszystkich wykopalisk prowadzonych przez Kierownictwo Badań Grodów Czerwieńskich. Podzielono więc powierzchnię wykopu na 8 działek o wym.

2,5×2,5 m. Zasadniczą siatkę profilów pionowych rysowano na podstawie odcinków mających powierzchnię 5×5 m. Ponadto sporządzano plany poziome i liczne profile dodatkowe. Położenie wszystkich zabytków z wyjątkiem pojedynczych ułamków typowej ceramiki, pokruszonych kości zwierzęcych i grud polepy — ustalano trójwymiarowo z dokładnością do 1 cm. Pozostałe materiały lokalizowano w obrębie 1 działki (2,5×2,5 m) lub 1 jamy czy paleniska w poziomie oraz 10 cm w pionie. Wszystkich pomiarów pionowych dokonywano za pomocą niwelatora w odniesieniu do oznaczonego punktu zerowego, uzupełniając je pomiarem od powierzchni. Ruchomy materiał zabytkowy inwentaryzowano na miejscu. Rezultaty każdego dnia badań zamieszczano w formie protokołu w dzienniku prac prowadzonym na bieżąco. Starano się o możliwie kompletną dokumentację fotograficzną.

W obrębie wykopu posuwano się w głąb warstwami naturalnymi, wyróżnianymi na podstawie kryteriów przyrodniczych i historycznych. W razie potrzeby dzielono warstwy naturalne na dziesięciocentymetrowe warstewki mechaniczne, niwelowane za pomocą przyrządu pomiarowego. Z rozpoczętych 8 działek przekopano do końca tylko 6. Pracę na 2 pozostałych musiano przerwać, ponieważ okazało się, że w wyniku wyjątkowo złej pogody niemożliwe byłoby całkowite wykonanie zakresłonego planu. Należy jednak sądzić, że to zmniejszenie pierwotnie planowanej powierzchni wykopu w niewielkim tylko stopniu odbiło się ujemnie na wyjaśnieniu interesujących nas zagadnień. Przeciętna głębokość wykopu na przestrzeni wyeksplorowanej do calca (37,5 m²) wynosi ok. 2,5—2 m. Działki nie ukończone doprowadzono średnio do głębokości ok. 1,2 m. Po ukończeniu prac wykop zasypano, postarawszy się o odpowiednie oddzielenie w nie ukończonych działkach partii ziemi nie przebadanej od świeżego nasypu.

C. W miarę posuwania się w głąb wyróżniono w obrębie wykopu z r. 1952 następujące warstwy naturalne (por. plan 2):

I. Próchnica z drobną domieszką piasku, gliny i węgielków; materiał zabytkowy na ogół silnie uszkodzony (w wyniku orki).

II. Jw. Domieszka nieco większa; materiał zabytkowy bardzo obfity, lepiej zachowany niż w warstwie I.

III. Piaszczysta glina z domieszką próchnicy; materiał zabytkowy dość obfity.

IV. Podobna do warstwy II, oddzielona od niej warstwą III; materiał zabytkowy mniej obfity.

V. Przemieszane warstewki próchnicy piaszczystej (jak w warstwach IV i II) oraz piaszczystej gliny (jak w warstwie III) z domieszkami (warstewki i soczewki) próchnicy, gliny, polepy, węgla drzewnych; nieliczny materiał zabytkowy.

VI. Zbutwiałe szczątki organiczne (wióry, słoma, nawóz); materiał zabytkowy jw.

VIa. Szary ił; materiału zabytkowego brak.

VII. Ciemnoszary ił z częściowo dużymi soczewkami spalenizny; dołem przechodzi przeciekami w górną partię calca; materiału zabytkowego brak.

VIIa. Ciemnoszary ił z domieszką szczątków organicznych; materiał zabytkowy bardzo nieliczny.

Warstwy te układają się w obrębie wykopu niezbyt równomiernie. Występowanie ich w poszczególnych działkach przedstawia następujące zestawienie.

Dz. 1, 3: warstwy I, II (dalsze następstwo warstw nie znane wobec przerwania prac na tych działkach).

Dz. 2, 4: warstwy I, II, III, IV, V, VIa, VII, VIIa.

Dz. 5, 7: warstwy I, II, V, VI, VIa (?), VIIa (?).

Dz. 6, 8: warstwy I, II, V, VI (?).

Przerwanie pracy w działkach 1 i 3 utrudniło w pewnym stopniu zdefiniowanie warstw w dolnych partiach obu pozostałych działek nieparzystych (5, 7).

W drodze analizy treści kulturowej ustalonych warstw stwierdzono, że można wydzielić w obrębie wykopu 3 poziomy. Poziomy te różnią się pomiędzy sobą ilością i jakością występującego w ich obrębie materiału zabytkowego (por. załączone prace mgr A. Abramowicza i A. Zbierskiego).

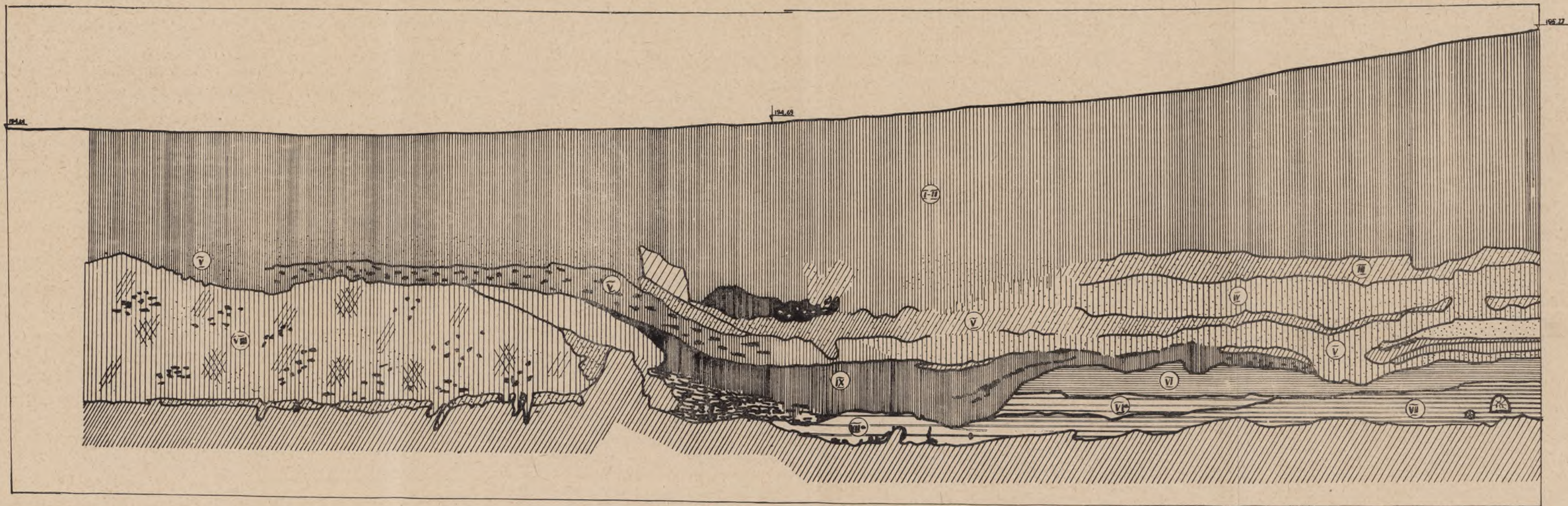
Poziom 1 obejmuje warstwy I, II, III, IV, poziom 2 — warstwy V, VI i VIa, wreszcie poziomowi 3 odpowiadają warstwy VII i VIIa. W świetle badań materiału zabytkowego można hipotetycznie datować poziom 1 na XII—XIII w. n.e., poziom 2 na XI w., poziom 3 na X w. Warto podkreślić, że granice poziomów wyznaczone na podstawie analizy zabytków pokryły się niemal w 100% z granicami odpowiednich warstw na profilach wykopu.

Zaleganie różnego rodzaju zabytków archeologicznych w obrębie poszczególnych poziomów przedstawia się następująco (por. prace A. Abramowicza i A. Zbierskiego).

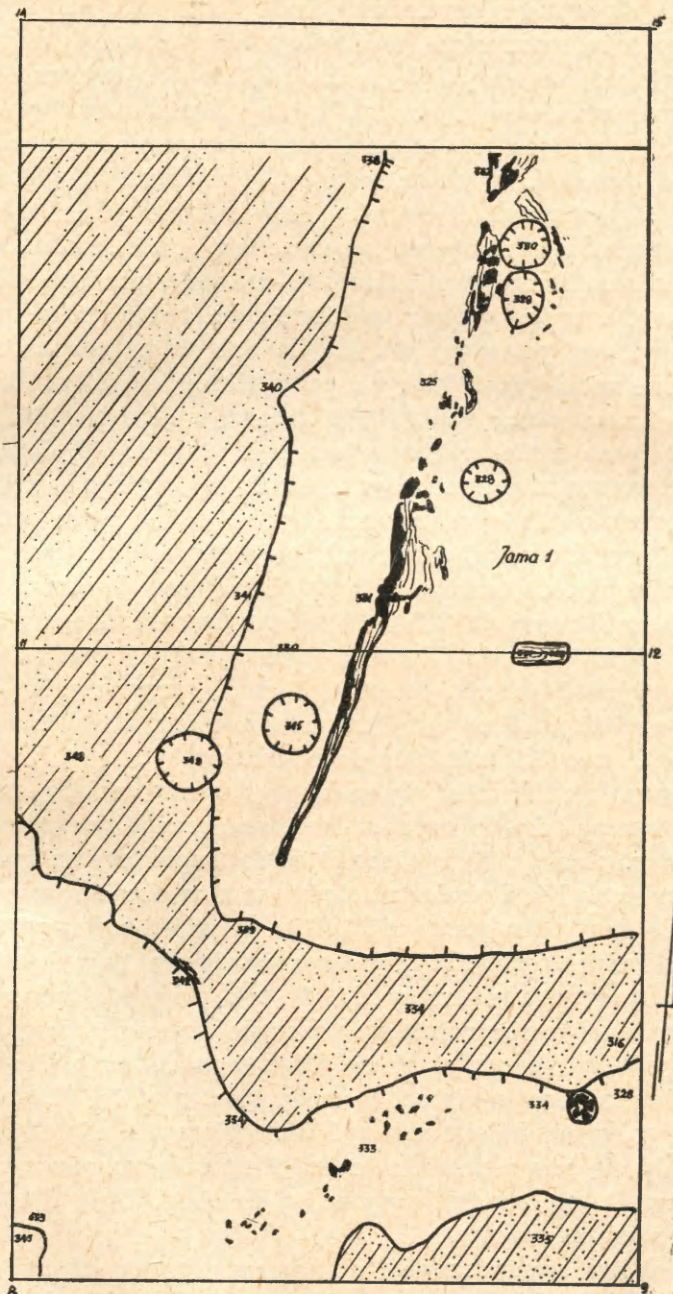
Poziom 1: Ułamki naczyń glinianych silnie obtaczanych; domieszka ceramiki „białej“ niewielka (do 15%). Przedmioty żelazne liczne. Przedmioty szklane liczne. Prześliki z łupku różowego liczne.

Poziom 2: Ułamki naczyń glinianych silnie i słabiej obtaczanych; procent ceramiki „białej“ bardzo znaczny (ok. 60%). Przedmioty żelazne nieliczne. Jeden przedmiot szklany. Prześliki z łupku różowego mniej liczne niż w poziomie 1.

Poziom 3: Ułamki ceramiki bardzo słabo obtaczanej, prymitywnej technicznie, obok silnie obtaczanej. Ceramika „biała“ nieliczna (do 10%). Przedmiotów żelaznych, szklanych i przeszlików z łupku różowego brak.

Plan 2. Profil wschodniej ściany wykopu z 1952 r. Cyfry rzymskie (I—VIIa) oznaczają numerację warstw. VIII — jama 1 w przekroju. IX — jama 2 w przekroju. Skala 1:20

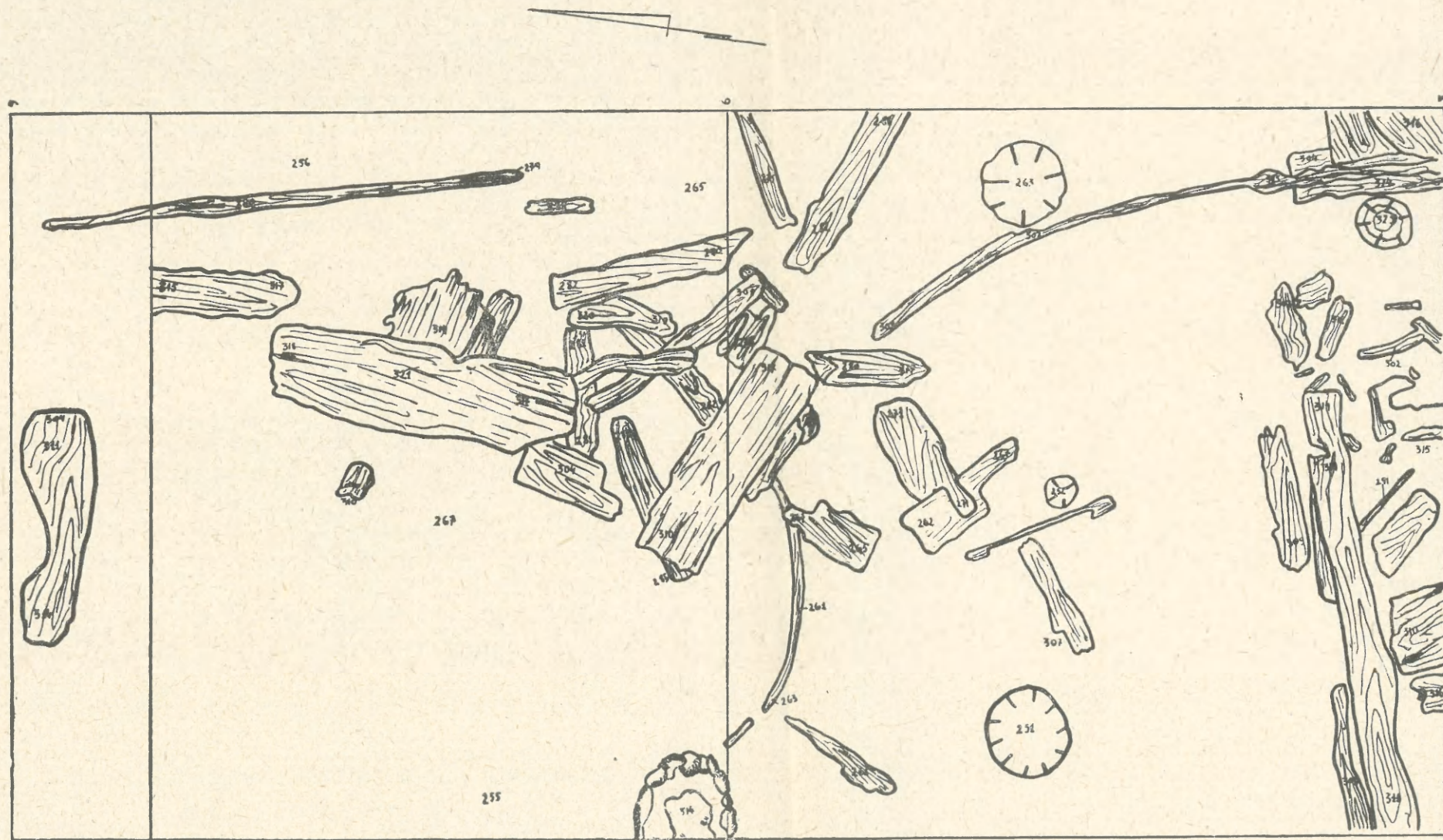
Plan 3. Jama 1 — ziemianka (plan poziomy). Skala 1: 30

D. W obrębie wykopu stwierdzono szereg jam (por. plan 3) różniących się pomiędzy sobą rozmiarami, a zapewne też i pierwotnym przeznaczeniem. Co najmniej w jednym wypadku mieliśmy do czynienia z pozostałością budowli o mieszkalnym lub może gospodarczym przeznaczeniu (jama 1, dz. 6, 8). Była to ziemianka zapewne prostokątna, o niemal że prostopadłych ścianach, wykopana w gliniastym calcu. Jej głębokość sięga do 80 cm, a maksymalne rozmiary stwierdzone przez nas wynoszą 315×170 cm; trzeba jednak pamiętać, że ze względu na małą powierzchnię wykopu nie odsłoniliśmy jej w całości. Na krawędzi ziemianki stwierdzono dołek słupowy, a w jej wnętrzu 4 dalsze dołki i ślad po częściowo zwęglonym bierwionie, prawdopodobnie było ono w jakiś sposób związane konstrukcyjnie ze słupami, których pozostałością są dołki. Druga jama, będąca może pozostałością budowli, mieści się w działkach 5 i 7 (jama 4) i jest usytuowana mniej więcej równolegle do jamy 1. Jama 4 miała również pierwotnie zapewne zarys prostokątny, sytuacja jednak w jej sąsiedztwie została silnie pogmatwana przez dwie dalsze jamy (3 i 5) i obraz, jaki uzyskano na tym odcinku wykopu, nie jest jasny. W bezpośrednim związku z zachowaną krawędzią jamy 4 pozostają 4 dołki słupowe. Dalsze 3 jamy (2, 3, 5) nie są według wszelkiego prawdopodobieństwa śladami budowli. Jedną z nich (jamę 3) uważać należy za naturalne zagłębienie terenu, pozostałe dwie za jamy odpadowe.

Wszystkie pięć jam, ze względu na ich układ stratygraficzny i na zawarte w nich zabytki, zaliczono do poziomu 2.

E. Do bezpośrednich śladów zabudowy grodu należy też włączyć pozostałości budowli drewnianych stwierdzone przede wszystkim w działkach 2, 4 (por. plan 4). W większości są to fragmenty zniszczonej konstrukcji, porzucone bez związku pomiędzy sobą w obrębie warstwy kulturowej (przede wszystkim warstwa VI). Można wśród nich wyróżnić szereg dranic. W układzie konstrukcyjnym zachowały się, jak się zdaje, tylko niektóre elementy drewniane w dz. 2, tuż przy południowej granicy wykopu. Uważano je pierwotnie za pozostałość wewnętrznego lica wału, pogląd ten jednak nie utrzymał się. Chodzi tu raczej o części jakiegoś budynku mieszkalnego lub gospodarczego (por. plan 5). Fragmenty konstrukcji drewnianych należy zaliczyć do poziomu 2 i 3. W poziomie 1 nie zachowały się one z powodu suchości warstw wchodzących w skład tego poziomu. Z tego samego powodu w działkach 5, 6, 7 i 8 pozostało stosunkowo niewiele śladów.

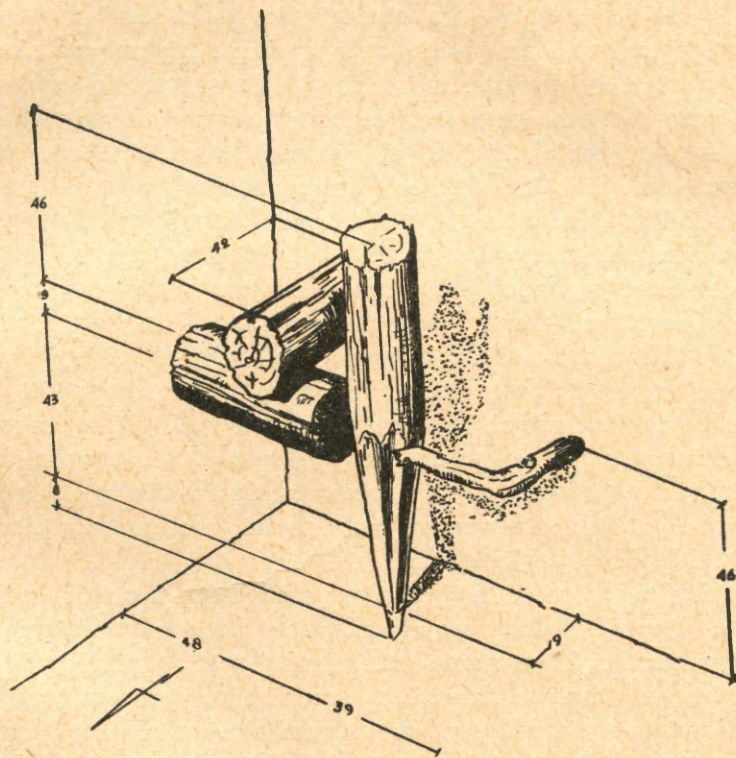
F. Z obiektów stwierdzonych w obrębie wykopu trzeba tu jeszcze omówić dołki, paleniska oraz skupiska kości ludzkich i zwierzęcych. Dołków różnego rodzaju naliczono ogółem 57. Znaczną większość z tej liczby stanowią istotne dołki słupowe, pozostałe są po prostu małymi i płytkimi jamkami. W niektórych dołkach tkwiły dość dobrze zachowane

Plan. 4. Działki 2 i 4 na poziomie zachowanego drewna. Skala 1:20

części słupków. Warto zauważyć, że często natrafiano na ślady po słupach tępo ściętych u dołu, które wobec tego musiały być nie wbijane, lecz wkopywane w ziemię. Palenisko nie budzące wątpliwości stwierdzono tylko jedno. Znajdowało się ono w poziomie 1 (warstwa II), w działce 2, tuż przy jej południowej krawędzi. Nie udało się powiązać tego paleniska ze śladami zabudowy. Średnica jego wynosiła ok. 1 m, a miąższość sięgała 40—50 cm. Nie stwierdzono w jego obrębie obudowy kamiennej, glinianej ani drewnianej, tylko przemieszana masę sadzy drzewnej i popiołu.

Plan 5. Szczegół konstrukcji drewnianej w działce 2. Skala 1: 20

Znacznie częściej występowały w obrębie wykopu luźne płyty spalenizny. Odsłonięto je we wszystkich trzech poziomach. Ich rozległość i miąższość były bardzo różnorodne. Stwierdzić jednak trzeba, że nie można na podstawie obserwacji tych spalenizn, przynajmniej na razie, mówić o najkichs poważniejszych katastrofach pożarowych, które miały dotknąć gród czerwieński. Przyszłe badania może dostarczą bardziej konkretnych materiałów.

Skupiska kości ludzkich i zwierzęcych zaobserwowano w obrębie poziomu 1 i 2. W poziomie 1 (warstwa II) w działkach 2 i 6 odsłonięto bezładnie rozrzucone skupienia kości ludzkich, a w dz. 3 — niemal kompletny kościec (bez czaszki) dorosłego człowieka. Do poziomu 2 (warstwy V) zaliczyć trzeba zgrupowanie kości końskich pochodzących, być może, z dwóch osobników, odkryte w działce 2.

G. Bardzo interesująco przedstawia się ukształtowanie powierzchni calca w obrębie wykopu (por. plan 2). Dostrzec tu można, że gród powstał na kępie, której średnica mniejsza jest niż średnica pierścienia jego wałów. Kępa ta opadała pierwotnie ku otaczającym ją moczarom stromą krawędzią, której pozostałości można było wyraźnie zaobserwować w czasie prac badawczych i wyróżnić na profilu wykopu. Warto podkreślić, że obydwie jamy uważane przez nas za ślady zabudowań mieszczą się już na samej kępie. Poniżej uskoju tej ostatniej (w dz. 2, 4) ziemianek już nie stwierdziliśmy, aczkolwiek i tutaj zabudowa niewątpliwie istniała (por. poprzednio). Niski i wilgotny teren nie pozwolił tu na wkopanie się poniżej powierzchni ziemi. Wał grodu wzniesiony był, przynajmniej w sąsiedztwie naszego wykopu, już właśnie na tym mokrym gruncie, poza właściwą kępą, której obszar dzięki temu w pewnym sensie powiększono. Nie jest wykluczone, że obszerna kępa grodowa jest raczej kompleksem kęp drobniejszych, połączonych w jedną całość przez obwiedzenie ich wałem, a poprzegradzanych partiami niższego i wilgotniejszego terenu. Studnia, której pozostałości w postaci płytkiego stawku zarośniętego zieliskiem wodnym zachowały się na grodzisku do niedawna, była może po prostu takim zakłębnięciem między wyższymi, suchymi częściami kępy, oczyszczonym tylko i pogłębionym.

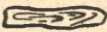

H. Grodzisko w Czermnie było przed rozpoczęciem metodycznych prac badawczych terenem działalności miejscowych amatorów-archeologów. Ślady jej w postaci kilku szczęśliwie niewielkich, rabunkowych wkopów widoczne są we wnętrzu dziedzińca grodowego. Jeden z tych wkopów wykonano właśnie na miejscu, w którym znajdowała się wspomniana uprzednio pozostałość dawniejszej studni. Dzięki oczyszczeniu jednej z jego ścian można było uzyskać dodatkowy przekrój przez warstwy we wnętrzu grodziska. Większość materiałów zabytkowych zebranych przez amatorów wyrewindykowano, a dla części z nich udało się nawet ustalić przybliżoną lokalizację. Znajduje się pomiędzy nimi szereg bardzo interesujących obiektów zabytkowych.

I. Dodatkowe nie przewidziane początkowo zadanie stanęło przed ekspedycją badawczą w Czermnie, jako rezultat odkrycia, a raczej ponownego odkrycia wielkiego wału, zwanego przez nas „obwodowym“ (por. pracę prof. dr K. Jażdżewskiego). Uznaliśmy, że dla próby ustalenia jego chronologii i zbadania jego konstrukcji należy przeciąć go przynaj-

Plan 6. Przekrój przez wał okrężny. Skala 1:30

mniej w jednym miejscu poprzecznym przekopem. Przekop ten udało się nam przeprowadzić przy stosunkowo bardzo małym nakładzie pracy. Stwierdziliśmy mianowicie, że wał w pobliżu swego północno-zachodniego końca został niegdyś przecięty rowem granicznym. Wystarczyło oczyścić jedną ze ścian tego rowu, co też wykonano na przestrzeni 18 m, aby uzyskać pożądaną przekrój (por. plan 6). Poczyniono przy tym następujące obserwacje: wał, którego szerokość u podstawy dochodzi do 6 m, a zachowana wysokość nasypu (gliniastego) nie przekracza 0,5 m, był uzupełniony przez fosę biegnącą wzdłuż jego zewnętrznej (w danym wypadku — zachodniej) strony. Fosa ta pierwotnie miała ok. 4 m szerokości przy głębokości (licząc w dół od podstawy nasypu wału) ok. 1,2 m, z czasem uległa

	próżnica		drewno
	głina		drewno w przekroju
	piasek		drewno spalone w przekroju
	polepa		kamień
	żelazo		dotek słupowy
	zbutwiałe szczątki roślinne		krągłocięty jamy
	węgiel drzewny i inne zwęglone szczątki organiczne	338	pomiar głębokości

Legenda zbiorowa do planów

ona zamuleni. Przed zamuleniem broniono się przez dwukrotne pogłębienie fosy. Pierwotnie usiłowano przywrócić jej niemal że pierwotne rozmiary, za drugim razem porzeczano na wykopaniu w obrębie namuliska ostro zarysowanego rowka, głębokiego na 0,8 m, a szerokiego przy powierzchni na 0,6 m. Żadnych śladów konstrukcji drewnianych ani na samym wale, ani w fosie nie zauważono. Wbrew wszelkim oczekiwaniom w obrębie przekroju przez wał „obwodowy“ stwierdzono nieco ruchomego materiału zabytkowego. Na stoku wału znaleziono nożyk żelazny i parę ułamków ceramiki wczesnośredniowiecznej, a we wnętrzu fosy dalsze ułamki takiej samej ceramiki.

J. Prace wykopaliskowe w Czermnie w r. 1952 nosiły charakter akcji próbnej. W związku z tym większość osiągniętych dzięki nim rezultatów traktować należy jako hipotezy robocze. Wiele z tych ostatnich niewątpliwie ulegnie poważnym zmianom w wyniku przyszłych, znacznie rozleglejszych badań, które zapewne przeprowadzone będą na omawianym stanowisku. W świetle kampanii wykopaliskowej z r. 1952 można przypuszczać, że badania takie dadzą poważne wyniki.

Łódź, styczeń 1953 r.

АНДЖЭЙ НАДОЛЬСКИ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ В ЧЕРМНЕ НАД ГУЧВОЙ

Археологические раскопки на территории городища в Чермне производили с целью определения хронологии объекта и предварительного определения его культурного и социального содержания. Для осуществления этих планов внутри городища, у самого основания его валов, была выкопана траншея 10×5 мтр., разделенная на 8 участков (по 2,5×2,5 метров каждый). Ввиду того, что время исследований было ограничено, а атмосферические условия неблагоприятны, только 6 участков были исследованы полностью.

В пределах траншеи работы вели вглубь, учитывая природные слои, которые в случае надобности делили на механические расслоения 10 сантиметровой толщины. Памятники, находимые в большом количестве (осколки типичной керамики, раздробленные кости животных, комки обмазки) были локализованы с точностью до 10 см в вертикальном направлении и 6,25 м² в горизонтальном.

Если такие древности были связаны с какой-нибудь природной единицей раздела исследований (яма, топка и т. п.), то их локализовали в пределах этой единицы. Все другие древности были локализованы в трех измерениях, с точностью до одного сантиметра. Вертикальные измерения определяли при помощи нивелиатора, определяя их условным нулевым пунктом и дополняя измерением от поверхности. Изготавливали карту сечений с клетками 5×5 м. и кроме того приготавливали много горизонтальных планов и добавочных профилей. Движимые матерьяльные древности были инвентаризованы на месте. Наблюдения записывали в журнале производимых работ. Была также изготовлена соответствующая фотографическая документация.

В результате исследований констатировано, что в пределах наслоений, выполняющих внутреннюю часть городища, можно дифференцировать 3 уровня. Самый верхний из них (уровень 1) можно гипотетически датировать XII—XIII веками н. э., средний (уровень 2) XI веком, самый низкий (уровень 3) X веком.

В пределах траншеи обнаружено несколько ям, происхождение которых было вероятно разное. По крайней мере одна из них (яма 1) была остатком жилой постройки или постройки хозяйственного характера (землянка). На 2 и 3 уровнях найдены были фрагменты разных деревянных конструкций, характер которых трудно было точно определить. Кроме того, найдено ряд столбовых углублений, топка и несколько комплексов человеческих костей и костей животных.

Наблюдение поверхности целинного слоя позволило определить, что град возник на лежащем среди болот сухом острове или на нескольких близ лежащих

островках, которые затем были окружены общим валом. Городской колодец (следы которого до сих пор хорошо заметны) был, возможно, искусственно углубленной и очищенной щелью в почве между такими островками.

Кроме раскопок на городище наша экспедиция исследовала конструкцию вала, окружающего весь поселенческий комплекс, связанный с градом. Оказалось, что кроме этого вала (ширина которого в исследованном месте в настоящее время достигает 6 метров, при высоте составляющей почти 0,5 м.) существовал еще ров, который тянулся вдоль его внешнего склона. Первоначально этот ров имел около 4 м ширины и около 1 метра глубины (измеряя от основания вала). Сохранились следы углубления этого рва.

Лодзь, Январь 1953

